

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΕΙΚΟΝΩΝ ΤΟΥ ΕΞΩΚΛΗΣΙΟΥ ΤΗΣ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΚΑΛΛΙΡΑΧΗΣ ΘΑΣΟΥ

π. Δημήτριος Στρατής

Το εξωκλήσι της Μεταμόρφωσης βρίσκεται στην κορυφή του ομώνυμου λόφου, στα πρηνή του οποίου είναι κτισμένο το χωριό Καλλιράχη της Θάσου. Το εκκλησάκι παραμένει το μόνο κτίσμα σε λειτουργία και καταστέφει τον σωρό των ερειπίων (οχυρωματικό τείχος-οικήματα), που μαρτυρούν για την ύπαρξη του αρχικού οικισμού. Ο οικισμός της Κακηράχης, όπως ονομάστηκε από τους Πειρατές¹, για τον φόβο των οποίων κτίστηκε και οχυρώθηκε πάνω και γύρω από τον απόκρημνο βράχο της Μεταμόρφωσης αναμένει την αρχαιολογική σκαπάνη και την συστηματική μελέτη προκειμένου να διαχωρισθεί η ιστορική αλήθεια από τα θρυλούμενα. Τα τελευταία δεν πρέπει να αγνοηθούν αλλά να εκτιμηθούν δεόντως για την προσέγγιση της πρώτης, της οποίας ενδεχομένως να αποτελούν αναπόσπαστο μέρος.

Κάποια δείγματα κεραμικής επιφάνειας εδάφους που περιστασιακά μελετήσαμε διερχόμενοι τα ερείπια του οικισμού μαρτυρούν την εφυλαωμένη τεχνική του 15ου αιώνα. Η γενικευμένη αυτή χρονολογική ένδειξη δεν σημαίνει παρά μία αρχική προσπάθεια ένταξης της έρευνας του οικισμού στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής που ανήκει· γι' αυτό και μπορεί να δεχθεί μετατόπιση ή ανατροπή κατά την συνέχιση της αναζήτησης του δυσθεώρητου και συστέκμαρτου, λόγω της πενίας των πηγών, παρελθόντος της Θάσου κατά τα βυζαντινά χρόνια και τις απαρχές της μεταβυζαντινής περιόδου. Ευελπιστούμε να επανέλθουμε επί του θέματος με νεότερα στοιχεία.

Εδώ σκοπός μας είναι να δημοσιεύσουμε τα λιγοστά δεδομένα που προκύπτουν από τις επιγραφικές μαρτυρίες των εικόνων του εξωκλήσιου της Μεταμόρφωσης, που αναφέρονται σε πρόσωπα και γεγονότα πολύ μετά την ερήμωση του οικισμού της Κακηράχης και το κτίσιμο του νέου χωριού της Καλλιράχης, καθώς ανάγονται στα τέλη του 19ου αιώνα.

Σύμφωνα με την προφορική παράδοση των παλαιότερων κατοίκων του χωριού, στην Κακηράχη υπήρχε ναός του Αγ. Δημητρίου. Για το λόγο αυτό, όταν κτίστηκε

1. Βλ., Π. Κοντογιάννη, Οι πειραταί και η Θάσος, Αθήνα 1915, σσ. 5 κ.εξ.

το νέο χωριό, η Καλλιράχη, ο ενοριακός ναός αφιερώθηκε στον ίδιο Άγιο. Δεν αποκλείεται μάλιστα η Αγία Τράπεζα του αρχικού ναού του Αγ. Δημητρίου στην Κακηράχη να αποτελεί τη βάση του προσκυνηταρίου του Αγίου που βρίσκεται μεταξύ των ερειπίων, η δομή του οποίου συναινεί στην επιβεβαίωση της παράδοσης και της παρατήρησης που προαναφέραμε².

Το εκκλησάκι της Μεταμόρφωσης έχει κτιστεί μετά την εγκατάλειψη του αρχικού οικισμού. Αρχικά ήταν αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία. Αυτό μαρτυρείται από ενεπίγραφη πλάκα, εντοιχισμένη στην πρόσοψη του ναυδρίου, της οποίας το κείμενο δεν είναι δυνατόν να αναγνωσθεί σήμερα, λόγω των αλλεπάλληλων στρωμάτων ασβεστοχρίσματος πριν τον καθαρισμό και την συντήρηση της επιγραφής³. Αργότερα επικράτησε να τιμάται στην Μεταμόρφωση του Χριστού και να εορτάζει την 6η Αυγούστου μέχρι τις μέρες μας, άσχετα με την επιγραφική ένδειξη.

Στο ευτελές σανιδένιο εικονοστάσιο του παρεκκλησίου υπήρχαν, πριν την μεταφορά τους για φύλαξη στον ενοριακό ναό του Αγίου Δημητρίου της Καλλιράχης, πέντε εικόνες (διαστάσεων: 0,43Χ0,30 όλες), οι οποίες αντικαταστάθηκαν με νεότερες. Στις εν λόγω εικόνες αναγράφονται τα εικονιζόμενα πρόσωπα και κατατοπιστικά σημειώματα ως εξής⁴:

1. Ο ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΩΡ. Στο Ευαγγέλιο: ΕΓΩ ΕΙΜΙ... ΑΛΛ' ΕΞΕΙ ΤΟ ΦΩΣ⁵.
2. Μ(ΗΤΗ)Ρ Θ(ΕΟ)Υ, Η ΟΔΗΓΗΤΡΙΑ. Στο Χριστό: Ι(ΗΣΟΥ)Σ Χ(ΡΙΣΤΟ)Σ
3. Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩ(ΑΝΝΗΣ) Ο ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ
4. Η ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

Στα εικονιζόμενα πρόσωπα: Ι(ΗΣΟΥ)Σ Χ(ΡΙΣΤΟ)Σ, μωυσης, ήλιος, πέτρος, ιάκωβος, ιωάννης.

Στο κάτω μέρος η σημείωση:

Εὐαγγελιστῆς Ἐλευθερίου δοῦλος τοῦ Θε[οῦ] | Ἐπιστάτης τῆς Ἐν Καλλιράχῃ ἐνορίας | καὶ Ἀργυροπούλου Ἀναγνώστου 188[.].

4. Η ΠΟΡΦΥΡΟΣ ΑΝΑΒΑΣΙΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΗΛΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΣΒΙΤΟΥ.

Στα εικονιζόμενα πρόσωπα:

- ὁ ελισέος δέχετε τὴν μηλοτείν ἡλιού
- ἔλισέος

Στο κάτω μέρος η σημείωση:

Αὕτη ἡ ἐκκλησία ἔγεινεν ἐτεία ἀπὸ τόν | ἐναγγελιστὴν ἐλευθερίου ἠδὲ πα-

2. Όλες οι παραπάνω παρατηρήσεις -διαπιστώσεις μας προέρχονται από τις πολλαπλές επισκέψεις μας και την αυτοψία μας στα ερείπια του οικισμού της Κακηράχης.

3. Δεν μπορούμε να προβούμε στην ανάγνωση της επιγραφής πριν την επέμβαση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας για τον καθαρισμό της.

4. Ακολουθούμε την ορθογραφία του άγνωστου αιογράφου, αναπτύσσοντας τις συντομογραφίες και επισημαίνοντας την αλλαγή στη σειρά της γραφής κατά την έκδοση των σημειωμάτων.

5. Βλ., Ιωάν. 8, 12.

ρούσα | εικόνα ἔγεινεν διά δαπάνεις ἀπό τόν Χατζεί Νήκανδρον ἰβειρίτην φαράν 1882.

5. Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ

Στο κάτω μέρος:

Αὕτη εἰκὼν ἔγινε διά δαπάνης τοῦ Χατζή | νικάνδρου ἰβηρείτου φαρά καὶ ἀφιερῶντε | ἕς τὴν ἐκκλησίαν τῆς μεταμορφώσεως | 1888 | ἰς χωρίον καλλιράχη.

Οι τίτλοι των θεμάτων και η αναγραφή των προσώπων είναι γνωστά από τον ειconoγραφικό κύκλο⁶. Οι εικόνες ιστορημένες, κατά πάσα πιθανότητα στο πλησιόχωρο στη Θάσο αγιογραφικό κέντρο του Αγίου Όρους, όπως συμβαίνει με την πλειονότητα των εναποκείμενων στους ναούς του νησιού εικόνων, δεν φέρουν ενυπόγραφη ένδειξη του ονόματος του δημιουργού τους. Πρόκειται πάντως για έργα λαϊκής ζωγραφικής του τέλους του 19ου αιώνα (1882, 1888), βασισμένα σε βυζαντινά εικονογραφικά πρότυπα, με ιδιαίτερη επιτυχία στην έκφραση των προσώπων και στην αρμονία του χρώματος, καθώς οι συνθέσεις τους αποπνέουν παρακλητικό γλυκασμό στον θεατή-προσκυνητή.

Από τα σημειώματα -υπομνήσεις στο κάτω μέρος των εικόνων (3, 4,5) αντλούμε τις παρακάτω πληροφορίες για την τοπική ιστορία του χωριού Καλλιράχη κατά την τελευταία εικοσαετία του 19ου αιώνα.

Το εξωκλήσι της Μεταμόρφωσης κτίστηκε με φροντίδα του Ευαγγελιστή Ελευθερίου, ο οποίος «ἔγεινεν ἑτεία» για την «ἐκκλησίαν αὕτη» (εικ. 4). Το πιθανότερο είναι να επισκεύασε ή να ξαναέκτισε την προϋπάρχουσα εκκλησία του Προφήτη Ηλία. Πάντως μετά την επισκευή και την ιστόρηση των εικόνων της νέας εκκλησίας, αυτή αφιερώνεται στη Μεταμόρφωση του Χριστού («ἕς τὴν ἐκκλησίαν τῆς μεταμορφώσεως», εικ. 4). Το πιθανότερο είναι να επισκεύασε ή να ξαναέκτισε την προϋπάρχουσα εκκλησία του Προφήτη Ηλία. Πάντως μετά την επισκευή και την ιστόρηση των εικόνων της νέας εκκλησίας, αυτή αφιερώνεται στη Μεταμόρφωση του Χριστού («ἕς τὴν ἐκκλησίαν τῆς μεταμορφώσεως», εικ. 5). Η ονομασία δηλαδή της εκκλησίας, που κατέστη τοπωνυμική του λόφου της Κακηράχης και της περιοχής της, ανάγεται στην πρωτοβουλία για το κτίσιμο και την επανονοματοδότηση του εξωκλήσιου στις αρχές της τελευταίας εικοσαετίας του 19ου αιώνα από τους ενορίτες του νέου χωριού της Καλλιράχης και όχι σε παλαιότερη του αρχικού οικισμού.

Ωστόσο δεν φαίνεται να λησμονείται και η παράδοση της αφιέρωσης της εκκλησίας στον Προφήτη Ηλία, αφού μεταξύ των εικόνων της έχει ιστορηθεί και «ἡ πυρ-

6. Βλ., Διονυσίου του εκ Φουρνά, Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης και αι κύριαι αὐτῆς ἀνέκδοτοι πηγαί, ἐκδομένη μετὰ Προλόγου νυν το πρώτον πλήρης κατὰ το πρωτότυπον αὐτῆς κείμενο ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως δαπάναις τῆς Αυτοκρατορικής Ρωσικής Αρχαιολογικῆς Εταιρείας, ἐν Πετρούπολει 1909, σσ. 215 (Παντοκρ.), 226 (Παναγ.), 75-178 (Προδρ.), 97 (Μεταμ.), 64, 65 (Προφ. Ηλ.), 85 (Ευαγγ.) καὶ Φ. Κόντογλου, Ἐκφρασις τῆς Ορθοδόξου Εἰconoγραφίας, τ. Α', Αθήναι² 1979, σσ. 76, 77 (Παντοκρ.), 80-94 (Παναγ.), 85 κ.εξ. (Προδρ.), 166-169 (Μεταμ.), 292 (Προφ. Ηλ.), 154-156 (Ευαγγ.).

φόρος ανάβασις τοῦ Ἁγίου Ἐνδόξου Προφήτου Ἡλιοῦ τοῦ Θεσβίτου».

Πάντως η λατρευτική παράδοση γύρω από τους Αγίους Δημήτριο και Προφήτη Ηλία και την εορτή της Μεταμόρφωσης φαίνεται να αποτελούσε στοιχείο του κοινωνικού βίου του πρώτου οικισμού της Κακηράχης. Τούτο εμφανίζεται όχι μόνο από τις επιζώσες αφιερωματικές επιλογές στις εν λόγω εικόνες του 1882, 1888, αλλά και από ανάλογες των προερχομένων από τον αρχικό οικισμό της Κακηράχης κατοίκων, όταν έκτιζαν τις εκκλησίες των νέων τους χωριών, Καλλιράχης και Σωτήρος⁷. Οι πρώτοι αφιέρωσαν τον περικαλλή ναό στον Άγιο Δημήτριο και επαναβίωσαν παλαιότερη παράδοση στις αρχές του 1880 με την ανέγερση του εξωκλήσιου της Μεταμόρφωσης. Οι δεύτεροι κτίζοντας επίσης λαμπρό ναό στη Μεταμόρφωση του «Σωτήρος», κράτησαν τον προσδιορισμό της γενικής ως ονομασία του χωριού που βρίσκεται μέχρι σήμερα σε χρήση και συνδράμει ως τοπωνυμική μαρτυρία στην προσέγγιση της ιστορικής αλήθειας. Οι ίδιοι κάτοικοι του Σωτήρος ανήγειραν εξωκλήσι του Προφήτη Ηλία, εκεί όπου σήμερα βρίσκεται ο ενοριακός ναός του χωριού Σκάλας Σωτήρος, κτισμένος πάνω στον αρχικό ναό και αφιερωμένος στον ίδιο Άγιο.

Όσο αφορά τώρα στα πρόσωπα που αναφέρονται ως δωρητές στα ιστορικά σημειώματα των εικόνων έχουμε να επισημάνουμε τα εξής:

Ο Ευαγγελιστής Ελευθερίου υπήρξε, κατά την αναγραφή της εικόνας 4, «*επιστάτης τῆς ἐν Καλλιράχῃ ἐνορίας*». Είχε σύζυγο την Σωτηρία Παπαγγέλου, με την οποία δεν απέκτησε απογόνους, αφού όλα τα παιδιά τους πέθαναν σε βρεφική ηλικία. Μετά την τελευταία του άφησε ως μοναδικό κληρονόμο της περιουσίας του τον ενοριακό ναό του Αγίου Δημητρίου Καλλιράχης, και την ανάμνηση καλοκάγαθου και ελεήμονος ανθρώπου, πραγματικού «*δούλου τοῦ Θεοῦ*», όπως ανεπιτήδευτα και επιτυχώς τον χαρακτηρίζει ο απλός αγιογράφος στην εικόνα της Μεταμόρφωσης (4), που αφιέρωσε ο Ευαγγελιστής, όταν περατώθηκε με τη φροντίδα του η ανέγερση της ομώνυμης εκκλησίας.

Ο άλλος αναφερόμενος ως συνδρομητής και αφιερωτής της ίδιας εικόνας Αργυρόπουλος Αναγνώστου ή Χατζηαργυρόπουλος αργότερα, προφανώς από κάποιο ταξίδι του στους Αγίους Τόπους, συζευγμένος με την Παναγιώτα Οικονόμου απέκτησε εννέα παιδιά: Θεόδωρο, Σμαράγδα, Ιωάννη, Πολύγνωτο, Ποσειδών, Γεώργιο, Βρυόνισσα, Μαρούδα και Κωνσταντίνο. Είχε αποφοιτήσει από το Γυμνάσιο «Μαρούλη» των Σερρών⁸. Χρημάτισε προεστώς της κοινότητας Καλλιράχης με διάθεση προσφορής για τη διενέργεια κοινωφελών έργων, όπως μαρτυρείται και από ανεπίγραφη μαρτυρία του 1898 στην είσοδο του κοινοτικού κοιμητηρίου της Αγίας Θέ-

7. Η παράδοση για την κοινή προγονική καταγωγή των κατοίκων των δύο χωριών Καλλιράχης και Σωτήρος από τον αρχικό οικισμό της Κακηράχης επιζεί έντονα μεταξύ τους μέχρι σήμερα.

8. Τη διάσωση των πληροφοριών για τα πρόσωπα του Ευαγγελιστή Ελευθερίου και του Αργυροπούλου Αναγνώστου τις οφείλω στον πατέρα μου Ιωάννη Στρατή, δεινό μνήμονα των γενεαλογικών δένδρων, των κτηματικών δικαίων και της πρόσφατης ιστορίας του νησιού, τον οποίο και ευχαριστώ.

κλῆς⁹. Φαίνεται δε, από τα αρχαιακά έγγραφα των αγιορείτικων μετοχιών στη Θάσο, ότι σχετιζόταν με μοναχούς του Άθω¹⁰. Στα πλαίσια τούτων των δραστηριοτήτων και σχέσεων του θα πρέπει να εντάξουμε και τη συνδρομή του στην ιστόρηση της εικόνας της Μεταμόρφωσης (4) μαζί μ' εκείνη του Ευαγγελιστή Ελευθερίου.

Ο τρίτος αφιερωτής των εικόνων του Προφήτη Ηλία (4) και του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου (5) είναι ο Χατζη-Νίκανδρος, Ιβηρίτης, Ψαράς. Ο τελευταίος προσδιορισμός φρονούμε ότι είναι το επώνυμό του και όχι δηλωτικό επαγγελματικής ιδιότητας. Πάντως η ορθογραφία των δύο σημειωμάτων δεν συνδράμει στο διόχουρισμό της παραπάνω θέσης με βεβαιότητα.

Ο Νίκανδρος ήταν Ιβηρίτης μοναχός, κατά πάσα πιθανότητα οικονόμος του μετοχίου της Μονής, το οίκημα του οποίου βρισκόταν ακριβώς από κάτω από την εκκλησία του Αγίου Δημητρίου στην Καλλιράχη, όπου η Ιβήρων διέθετε πολλά ελαιόδενδρα, όπως και στο Κάστρο της Θάσου¹¹. Θα πρέπει να παρέμεινε πολλά χρόνια στο χωριό και να αγάπησε την εκκλησία του και τους κατοίκους του, αφού φαίνεται εξαιρετικά γενναιόδωρος προς αυτούς και για την ευπρέπεια των εκκλησιών τους.

Εκτός από τις δύο εικόνες (4, 5) που «έγιναν διά δαπάνης» του και αφιερώθηκαν «ἕς τὴν ἐκκλησίαν τῆς μεταμορφώσεως» κατά τα έτη 1882 και 1888 αντίστοιχα, ο Νίκανδρος μας είναι γνωστός και από την επιγραφή του αγιογραφημένου καταπετάσματος της Ωραίας Πύλης του ναού του Αγ. Δημητρίου, η οποία επίσης «ἀφιερώθη» από τον ίδιο στα 1896¹², οκτώ χρόνια μετά την αφιέρωση της δεύτερης εικόνας στο εξωκλήσι της Μεταμόρφωσης.

Από τη χρονολογική αναφορά του πρώτου σημειώματος (1882, εικ. 4) μέχρι αυτή του καταπετάσματος της Ωραίας Πύλης (1896) μεσολαμβάνουν οκτώ τουλάχιστον χρόνια παραμονής του Νίκανδρου στην Καλλιράχη, με επιβεβαιωτική για την εν λόγω παρατήρηση την ενδιάμεση χρονολογική ένδειξη του 1888 (εικ. 5). Η διαπίστωσή μας αυτή συναινει επιπλέον στην κατάδειξη των έντονων διαγραφόμενων σχέσεων και υλικοπνευματικών δοσοληψιών μεταξύ των μοναχών του Αγίου Όρους και των αμιγώς ορθοδόξων κοινοτήτων της Θάσου και κατά τα τέλη του 19ου αιώνα, που έχουν ήδη επισημανθεί σε προσηγηθείσες μελέτες μας¹³.

9. Πρόκειται για εγχάρακτη πλάκα, της οποίας όμως το κείμενο με τη διάβρωση των αβαθών χαρακτήρων τείνει προς εξαφάνιση.

10. Βλ., Δ. Στρατή, Το νησί της Θάσου και το Άγιον Όρος, Καβάλα 1995, σ. 98, σημ. 103. Ο Αργυρόπουλος Αναγνώστης υπογράφει μαζί με άλλους επιστολή της προεστοδημογεροντίας Καλλιράχης (1/5/1913) προς την Μ. Ιβήρων, προκειμένου να παρακαλέσουν για την παραχώρηση οικήματος, ιδιοκτησίας της Μονής, με σκοπό τη στέγαση σ' αυτό και «ἀνίδρυσιν ἐνός τεμένους τῶν Μουσῶν».

11. Βλ., ό.π., σσ. 92 κ.εξ.

12. Βλ., ό.π., σ. 100, όπου δημοσιεύουμε την επιγραφή.

13. Βλ., ό.π., σσ. 23 κ.εξ., 115 κ.εξ., 201 κ.εξ. και του ίδιου, «Μαρτυρίες για τη νεότερη ιστορία της Θάσου από ανέκδοτα έγγραφα του Αρχείου της Μονής Βατοπεδίου», στα υπό έκδοση Πρακτικά του Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών: Η Καβάλα και τα Βαλκάνια από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (Καβάλα 20-23 Σεπτεμβρίου 2001). Επαναδημοσιεύεται και στον παρόντα τόμο.